

Іванов В. П.,

аспірант

Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України**ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У СФЕРІ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ (НЕВІЙСЬКОВОЇ) СЛУЖБИ**

Анотація. У статті досліджується правова природа зловживання правом у контексті реалізації права на альтернативну (невійськову) службу. Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану ця сфера набуває особливої чутливості, а тому потребує балансу між захистом свободи совісті та виконанням конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни.

Проаналізовано міжнародно-правові стандарти (стаття 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, стаття 9 Європейської конвенції з прав людини та стаття 18 Загальної декларації прав людини) та положення національного законодавства. З'ясовано, що практична реалізація права на альтернативну (невійськову) службу зіштовхується зі значними труднощами, зокрема через відсутність чітко визначених правових механізмів під час мобілізації.

Обґрунтовано, що одним із ключових викликів є явище зловживання правом, яке може мати двосторонній характер: з боку громадян, у вигляді неправдивого декларування переконань з метою уникнення мобілізації; з боку посадових осіб, у формі безпідставного обмеження доступу до реалізації цього права. У статті наголошено на необхідності застосування загальноправового принципу добросовісності як критерію для розмежування легітимної реалізації права на альтернативну службу та його зловживання. Особливу увагу приділено судовій практиці, що демонструє як випадки добросовісного звернення до права на альтернативну службу, так і спроби його недобросовісного використання з метою уникнення мобілізації. Показано, що зловживання у цій сфері можливі не лише з боку громадян, а й посадовців територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, які чинять перешкоди у реалізації законного права. Запропоновано підходи до розмежування сумлінного використання права та зловживання ним на основі принципу добросовісності, а також окреслено механізми інституційного реагування.

Ключові слова: зловживання правом, зловживання повноваженнями, альтернативна служба, юридична відповідальність, добросовісність, ухилення від призову, військова служба, мобілізація.

Ivanov V. P. Abuse of rights in the sphere of alternative (non-military) service

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the issue of abuse of law in the exercise of the right to alternative (non-military) service in Ukraine under martial law. The citizen's right to alternative service, guaranteed by Article 35 of the Constitution of Ukraine and several international instruments (Article 18 of the International Covenant on Civil and Political Rights, Article 9 of the European Convention on Human Rights, and Article 18 of the Universal Declaration of Human Rights), is examined as a specific form of freedom of conscience. However, its practical implementation faces significant challenges, particularly due to the lack of clearly defined legal mechanisms during mobilization.

It is substantiated that one of the key challenges is the phenomenon of abuse of rights, which can be twofold: by citizens, through false declarations of beliefs to evade conscription; and by officials, through unjustified restrictions on access to this right. The article emphasizes the importance of applying the general legal principle of good faith as a criterion for distinguishing legitimate exercise of the right from its abuse. Recent case law is analyzed, including verdicts recognizing both bad-faith draft evasion and the protection of genuine conscientious objection based on deep and consistent religious beliefs.

Special attention is given to actions of officials from Territorial Centers for Recruitment and Social Support (TCRSS), who sometimes obstruct the realization of the right, by refusing to accept applications, failing to explain procedures, withholding copies of submissions, or applying psychological pressure. These actions may constitute abuse of authority and qualify as administrative or criminal offenses. Appeals to courts, the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, and law enforcement reflect institutional resistance to this right.

It concludes that the legal framework for the exercise of the right to alternative service must be supported by institutional guarantees to prevent its erosion through abuse, by both individuals and state authorities.

Key words: abuse of rights, abuse of authority, alternative service, legal liability, good faith, draft evasion, military service, mobilization.

Постановка проблеми. У контексті воєнного стану в Україні особливого значення набуває забезпечення законності у сфері виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни. Водночас реалізація права на альтернативну (невійськову) службу, що передбачає можливість заміни військового обов'язку на інший вид трудової діяльності з мотивів релігійних чи світоглядних переконань, вимагає особливої уваги з боку законодавця та правозастосовної практики. Недостатня врегульованість процедурних аспектів, нечіткість критеріїв оцінки переконань особи, а також неоднозначність судової практики створюють умови як для недобросовісного використання цього права.

На початку 2024 року Управління Верховного комісара ООН з прав людини висловило занепокоєння відсутністю ефективного правового механізму реалізації цього права в умовах мобілізації. Йшлося, зокрема, про ситуації, коли віруючі особи, віросповідання яких не допускає використання зброї, фактично позбавлені можливості законно відмовитися від служби зі збройним компонентом, попри гарантії, закріплені у Конституції України та міжнародних зобов'язаннях держави [1]. Упродовж кількох місяців було задокументовано низку випадків, коли осіб, які посилалися на релігійні переконання, насильно доправляли до навчальних центрів Збройних Сил України, піддавали незаконному утриманню. В окремих випадках такі громадяни отримували реальні строки позбавлення волі, попри положення статті 35 Конституції України щодо можливості заміни військової служби на альтернативну у разі переконань, що суперечать несенню військової служби.

З огляду на вищевикладене, актуальною залишається потреба в законодавчому унормуванні механізму реалізації права на альтернативну службу в умовах мобілізації, з урахуванням міжнародних стандартів прав людини та релігійної свободи. У цьому контексті постає об'єктивна необхідність у комплексному й поглибленому дослідженні нормативного забезпечення відповідного механізму з огляду на новітні безпекові, правові та гуманітарні виклики сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання зловживання правом у вітчизняній правовій науці розглядалося в роботах таких науковців, як М. Бару, Н. Буроменська, Ф. Веніславський, С. Зайцева, Б. Карнаух, Т. Полянський, В. Рєзнікова, О. Рогач, М. Хміль та інші, які заклали теоретичні основи розуміння меж здійснення суб'єктивного права та сформулювали ознаки зловживання, що має складну природу – між правом і обов'язком.

У сфері дослідження права людини на альтернативну (невійськову) службу значний внесок зроблено вітчизняними вченими-правниками, зокрема В. Голубом, Л. Зінич, І. Пирогою, М. Бєловою, Ф. Фрідманською, а також Б. Мохончуком і О. Ковтуненко. У їхніх публікаціях аналізуються як конституційно-правові, так і міжнародно-правові засади реалізації цього права, окрема увага приділяється складнощам його практичного забезпечення в умовах воєнного стану.

Окрему практичну площину аналізу проблеми становлять дослідження адвокатів та правозахисників, серед яких Л. Вікторов, О. Йовжій, А. Новак, К. Бобровська, Т. Лебедева. З питань надання правничої допомоги в цій сфері також активно працюють правники, висновки яких ґрунтуються на практиці спілкування з особами, що реалізують або намагаються реалізувати своє право на альтернативну службу, і містять важливу емпіричну базу.

Інформаційне супроводження теми забезпечується також через ресурси обласних військових адміністрацій, місцевих рад, громадських та релігійних організацій, управлінь соціального захисту населення, що публікують роз'яснення, інструкції та повідомлення про доступні механізми реалізації цього права. Проте, системний науковий аналіз питання можливих зловживань правом на альтернативну службу в умовах воєнного стану залишається недостатньо розробленим, що й зумовлює актуальність подальших досліджень у цій сфері.

Метою статті є комплексне дослідження правової природи зловживання правом на альтернативну (невійськову) службу в умовах воєнного стану, з урахуванням національного та міжнародного нормативного регулювання,

актуальної судової практики. Особлива увага приділяється виявленню прогалин у правовому механізмі реалізації цього права, а також випадків його неправомірного використання з боку військовозобов'язаних осіб та уповноважених представників державних органів.

Виклад основного матеріалу.

Стаття 35 Конституції України закріплює фундаментальне право кожної особи на свободу світогляду і віросповідання як одну з ключових ознак демократичної правової держави. Водночас частина 3 цієї ж статті встановлює важливе положення щодо співвідношення релігійної свободи та обов'язку перед державою [2]. Конституція України прямо вказує, що релігійні переконання не можуть бути підставою для звільнення особи від виконання законів чи обов'язків перед державою. Винятком із цього правила є ситуація, коли виконання військового обов'язку суперечить глибоко вкоріненим релігійним переконанням особи. У такому випадку Конституція України надає громадянину право на заміну військової служби альтернативною (невійськовою). Це положення є формальним закріпленням механізму забезпечення балансу між свободою совісті та публічним інтересом, пов'язаним із функціонуванням інституту оборони держави.

Як справедливо зазначає В. Голуб, саме норми міжнародного права стали концептуальною основою для становлення національної моделі забезпечення права людини на альтернативну службу [3, с. 188]. Науковець підкреслює, що міжнародно-правові акти, які регламентують цю сферу, доцільно класифікувати на дві групи: універсальні договори, що гарантують свободу совісті та віросповідання, та спеціалізовані документи, які безпосередньо регулюють проходження альтернативної (невійськової) служби.

Результати аналізу положень ст. 18 Загальної декларації прав людини [4], ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (далі – Пакт) [5] та ст. 9 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) [6] дають підстави стверджувати, що право на свободу думки, совісті та релігії охоплює можливість відмови від військової служби за переконаннями. Це право має як внутрішній

(сферу переконань людини), так і зовнішній вимір (сповідування, дотримання і практикування релігії чи світогляду), включно з реалізацією альтернативної (невійськової) служби як легітимного способу виконання обов'язку перед державою. Усі три документи визнають, що будь-яке обмеження свободи переконань може бути допустимим лише за суворо визначених умов і не повинно призводити до дискримінації чи фактичної відмови в реалізації права.

Особливої ваги набуває імперативна норма ч. 2 ст. 4 Пакту, відповідно до якої навіть в умовах надзвичайного стану не допускається жодних відступів від права на свободу думки, совісті та релігії. Це унеможливує законне заперечення права особи на альтернативну службу з мотивів переконань навіть у період воєнного стану.

Аналогічну позицію закріплено у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який визнає право на альтернативну службу як специфічний прояв свободи совісті, що заслуговує на повагу з боку держави. У практиці ЄСПЛ сформовано підхід, згідно з яким відмова від військової служби може визнаватися такою, що підпадає під захист статті 9 ЄКПЛ, за умови, що вона ґрунтується на переконаннях, які є достатньо глибокими, щирими, послідовними та важливими. Йдеться про випадки, коли виконання військового обов'язку вступає у серйозний і неподоланий конфлікт із совістю особи або її релігійними чи іншими світоглядними переконаннями. Разом із тим, ЄСПЛ послідовно визнає право держави встановлювати обґрунтовані процедурні вимоги для підтвердження достовірності таких переконань, щоб запобігти зловживанню цим правом з боку осіб, які фактично здатні нести військову службу. Питання про те, чи підлягає відмова від військової служби захисту за статтею 9 Конвенції та в якій мірі, має вирішуватися з урахуванням конкретних обставин кожної окремої справи («Баятян проти Вірменії» (Bayatyan v. Armenia) [7], «Папавасілакис проти Греції» (Papavasiliakis v. Greece) [8], «Мушфіг Маммадов та інші проти Азербайджану» (Mushfig Mammadov et autres v. Azerbaijan) [9]).

Право на відмову від військової служби за переконаннями совісті визнається складовою свободи думки, совісті та релігії у практиці інституцій Ради Європи. У численних резолюціях та рекомендаціях Парламентська асамблея Ради Європи закликала держави гарантувати звільнення осіб від військової служби у разі наявності релігійних чи моральних переконань; наголошено на необхідності забезпечення права на альтернативну службу не лише призовникам, а й кадровим військовослужбовцям. У свою чергу Комітет міністрів Ради Європи у Рекомендаціях № R(87)8 та Rec(2010)4 підкреслив обов'язок держав запроваджувати доступні, недискримінаційні процедури реалізації цього права відповідно до стандартів статті 9 ЄКПЛ [10, с. 191].

Підхід до права на відмову від військової служби з переконань совісті знайшов підтримку і в документах Європейського Союзу. У резолюціях Європейського парламенту 1983, 1989, 1993 та 1994 років наголошувалося, що це право є невід'ємною частиною свободи думки, совісті та релігії, а державам-членам рекомендовано закріпити його у національному законодавстві. Нормативне закріплення відповідної позиції відбулося у ст. 10 Хартії Європейського Союзу про основоположні права (2000), яка визнає свободу совісті та право на відмову від військової служби згідно з правом держав-членів [10, с. 296]. Таким чином, альтернативна (невійськова) служба розглядається як правомірна форма виконання громадянського обов'язку в системі європейських стандартів.

Аналіз міжнародно-правових стандартів дозволяє стверджувати, що право на альтернативну (невійськову) службу розглядається як складова свободи совісті й переконань. Ми погоджуємося з позицією В. Голуба [3, с. 192], який обґрунтовано наголошує, що міжнародні акти зобов'язують держави гарантувати проходження альтернативної служби без жодного зв'язку з військовими структурами, а також невтручання військових органів у процес її організації та проходження. Це формує обов'язок держави забезпечити таку форму служби не лише як формальну альтернативу, а як реальний механізм реалізації конституційних прав людини.

Правове регулювання питання проходження альтернативної (невійськової) служби в Україні здійснюється відповідно до положень Закону України «Про альтернативну (невійскову) службу» (далі – Закон № 1975-XII) [11], який встановлює правові підстави, умови та порядок проходження альтернативної (невійськової) служби, що здійснюється замість виконання військового обов'язку у разі його несумісності з релігійними переконаннями громадянина. Відповідно до ч. 1 ст. 1 цього Закону, альтернативна служба є видом несення служби, що вводиться замість проходження строкової військової служби.

Слід акцентувати увагу, що у тексті Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (далі – Закон № 2232-XII) [12] слова «строкова військова служба» в усіх відмінках замінено словами «базова військова служба». Базова загальновійськова підготовка здійснюється з метою набуття громадянами України військово-облікової спеціальності, а також формування знань, навичок і вмінь, необхідних для реалізації їхнього конституційного обов'язку із захисту Вітчизни, державного суверенітету та територіальної цілісності України. Розпочинається базова загальновійськова підготовка з 1 вересня 2025 року у військових, правоохоронних та цивільних закладах вищої освіти незалежно від форми власності.

Закон № 1975-XII також передбачає можливість встановлення обмежень на реалізацію права на альтернативну службу в умовах воєнного або надзвичайного стану з обов'язковим визначенням строків їх дії (ч. 2 ст. 1).

Згідно з положеннями ст. 2 Закону № 1975-XII, право на альтернативну службу мають лише ті громадяни України, які з релігійних переконань не можуть виконувати військовий обов'язок і водночас належать до діючих відповідно до законодавства релігійних організацій, віровчення яких не допускає застосування зброї. Таким чином, норми Закону № 1975-XII прямо пов'язують можливість реалізації зазначеного права з участю особи в організованому релігійному об'єднанні, а не з індивідуальними переконаннями як такими.

Відповідно до Переліку релігійних органі-

зацій, віровчення яких не допускає користування зброєю, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 10.11.1999 № 2066, до таких організацій належать: Адвентисти-реформисти, Адвентисти сьомого дня, Євангельські християни, Євангельські християни-баптисти, Покутники, Свідки Єгови, Харизматичні християнські церкви (та церкви, прирівнені до них згідно із зареєстрованими статутами), Християни віри євангельської (та церкви, прирівнені до них згідно із зареєстрованими статутами), Християни євангельської віри, Товариство Свідомості Крішні [13].

Особа, яка не належить до жодної з таких організацій, не вважається такою, що має право на проходження альтернативної служби, незалежно від наявності або відсутності надзвичайного правового режиму. Водночас обмеження, передбачені ч. 2 ст. 1 Закону № 1975-XII, поширюються лише на тих осіб, які формально підпадають під сферу дії Закону, тобто є членами відповідних релігійних організацій.

Крім того, ч. 4 ст. 1 Закону № 2232-XII регламентує право громадян України на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою. Можливість заміни у такий спосіб військової служби за призовом під час мобілізації в особливий період у цьому та зазначених вище нормативно-правових актах не передбачена. Указ Президента України «Про запровадження воєнного стану в Україні» не встановлює спеціальних обмежень права на альтернативну (невійскову) службу. Відтак чинне законодавство замінило «строкову службу» на «базову загальновійскову підготовку», не містить процедурного механізму реалізації права на альтернативну службу в умовах мобілізації, навіть якщо особа має релігійні переконання. Це створює ситуацію, за якої особа, навіть маючи глибокі релігійні переконання, не може скористатися таким правом під час дії воєнного стану.

Незважаючи на це, чинним залишається загальний механізм направлення на альтернативну службу для осіб, які відповідають вимогам Закону № 1975-XII, зокрема тих, хто належить до офіційно зареєстрованих релі-

гійних організацій, віровчення яких не допускає проходження військової служби. Водночас, оскільки жодних спеціальних обмежень на період воєнного стану чинним законодавством не передбачено, виникає очевидна правова прогалина в частині застосування цього права під час дії воєнного стану.

За таких умов доцільним є використання аналогії закону, тобто застосування норм Закону № 1975-XII, які регламентують альтернативну службу у мирний час, до ситуації мобілізації, з огляду на відсутність спеціального регулювання. У разі, якщо така аналогія не забезпечує належного правового вирішення, можливим є звернення до аналогії права, тобто застосування загальних принципів права, зокрема поваги до свободи совісті та релігії, гарантованих Конституцією України та міжнародними актами (ст. 35 Конституції України, ст. 9 ЄКПЛ, ст. 18 Пакту).

Наукова спільнота також наголошує на необхідності якнайшвидшого оновлення чинного законодавства у сфері альтернативної (невійськової) служби [14, с. 351], підтримуючи законодавчу ініціативу у формі проекту Закону № 11439 «Про внесення змін до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо забезпечення конституційного права громадян на альтернативну службу». Запропоновані зміни мають на меті забезпечити реалізацію конституційного права громадян на проходження альтернативної служби, уникнути залучення до мобілізації осіб, які з міркувань совісті чи релігії не можуть виконувати військові обов'язки, а також сприяти зниженню соціальної напруги і підвищенню ефективності оборонної політики.

На практиці найбільш переконливим та прийнятним доказом наявності у громадянина релігійних переконань, що унеможливають проходження військової служби, є письмове підтвердження від керівника відповідної релігійної організації. Йдеться про офіційно зареєстровану в Україні спільноту, яка діє в межах чинного законодавства. Такий документ, як правило, містить посилання на віровчення, що прямо забороняє участь у військових діях або використання зброї, та підтверджує належність особи до цієї конфесії.

Саме така форма підтвердження вважається об'єктивною і дає змогу мінімізувати ризики сумнівів у щирості переконань заявника з боку уповноважених органів. Утім, варто зауважити, що єдиних вимог до змісту та форми цього документа законодавство наразі не встановлює, що зумовлює неоднаковість підходів на практиці й ускладнює реалізацію права на альтернативну службу [15; 16].

Разом із цим, у низці місцевих громад сформувалась практична модель реалізації права на альтернативну (невійськову) службу в умовах воєнного стану шляхом організації суспільно корисних робіт для осіб, які на підставі своїх релігійних переконань заявили про неможливість проходження військової служби із застосуванням зброї. Зокрема, в окремих населених пунктах військові адміністрації визначили порядок залучення працездатних військовозобов'язаних до таких робіт у межах їхньої компетенції. Показовим є приклад Тячівської районної військової адміністрації, на обліку якої перебуває близько 3000 осіб, релігійне віровчення яких не допускає використання зброї. Серед них представники релігійної організації Свідків Єгови, які відповідно до чинного законодавства мають право на заміну проходження військової служби альтернативною (невійськовою) [17].

У контексті наведеного важливо звернутися до судової практики, яка формується у цій сфері та відображає реальні виклики у забезпеченні права на альтернативну (невійськову) службу в умовах воєнного стану.

На сьогодні судова практика не є однаковою. З одного боку, суди приходять до висновку, що навіть наявність підтвердження належності до релігійної організації, вчення якої заперечує несення військової служби, під час воєнного стану не звільняє особу від виконання військового обов'язку перед державою.

Так, у постанові Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 13.06.2024 у справі № 601/2491/22 судом встановлено, що обвинувачений намагався правомірно відмовитися від військової служби, яка є несумісною з його релігійними переконаннями та вважав, що його вибір не може оцінюватися як прояв ухилення від призову за мобіліза-

цією та бути підставою для кримінальної відповідальності; на підставі та в порядку передбачених Конституцією України, в умовах воєнного стану в Україні закон не обмежує право людини на заміну військової служби альтернативною. На думку суду, жодні релігійні переконання не можуть бути підставою для ухилення від мобілізації; сам факт призову на військову службу під час мобілізації не означає обов'язкової участі у бойових діях або застосування зброї. Враховуючи його релігійні переконання та конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни, виконання служби могло полягати у виконанні завдань, не пов'язаних з використанням зброї, таких як ремонт техніки, будівництво оборонних споруд, транспортування поранених або вантажів, а також інші допоміжні функції [18].

Разом із цим не можна залишити поза увагою і протилежне явище - використання права на альтернативну (невійськову) службу з протиправною метою, що може бути кваліфіковане як зловживання правом.

В правовій доктрині на сьогодні відсутня однастайність у визначенні поняття «зловживання правом», однак більшість науковців погоджується, що основними ознаками зловживання правом є наявність у особи суб'єктивного права; використання суб'єктивного права із завданням шкоди суспільним або особистим інтересам; настання юридичних наслідків [19, с. 150; 20, с. 25].

У цьому контексті особливого значення набуває загальноправовий принцип добросовісності, який слугує критерієм правомірності реалізації суб'єктивного права. Добросовісність передбачає, що право повинно здійснюватися відповідально, з повагою до прав інших осіб і без наміру уникнути законних обов'язків.

Відтак, право на альтернативну (невійськову) службу доцільно розглядати через призму добросовісності його використання. З одного боку, маємо приклади сумлінного звернення громадян, які з переконаннями, що впливають із глибоко укорінених релігійних поглядів, здійснюють своє право відповідно до закону. З іншого боку, спостерігаються випадки формального використання цього права з протиправною метою, що виявля-

ється у спробах уникнути виконання військового обов'язку без надання належних доказів щирості та послідовності релігійних переконань. У подібних випадках правозастосовні органи мають оцінювати заяви про відмову від військової служби не лише за формальними ознаками, а й з урахуванням принципу добросовісності як ключового орієнтира у відмежуванні правомірної поведінки від зловживання правом.

У постанові Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 13.06.2024 у справі № 601/2491/22 слід звернути увагу на те, що опис наслідків недобросовісної реалізації права на альтернативну (невійськову) службу потребує комплексного аналізу шкоди, яка завдається як державі, так і суспільству в цілому. Насамперед, йдеться про підрив обороноздатності держави, оскільки особа, яка має правові підстави для залучення до суспільно корисної діяльності у межах альтернативної служби, уникає виконання будь-якої форми свого конституційного обов'язку. У результаті зменшується людський ресурс, необхідний для забезпечення тилових, медичних, логістичних або технічних функцій, що прямо впливає на ефективність функціонування сектору безпеки і оборони.

Крім того, фіксується інституційна шкода, яка полягає у девальвації самого механізму альтернативної служби. У випадках, коли це право використовується як форма легалізованого ухилення, знецінюється його суспільне значення як правового інструменту для осіб з усталеними релігійними переконаннями. Такий підхід дискредитує нормативну модель альтернативної служби та створює умови для втрати довіри до державних інституцій, покликаних забезпечити її реалізацію.

Не менш важливою є морально-соціальна шкода, яка виражається у формуванні небезпечного прецеденту. Коли приклади зловживання не отримують належної правової оцінки, в суспільстві закріплюється уявлення про можливість безкарного уникнення обов'язків перед державою. Такий підхід суперечить засадам правової культури, яка має ґрунтуватися на взаємній відповідальності особи та держави.

Юридична шкода полягає у двосторонньому ризику. З одного боку, за умов неналежного реагування органів влади створюються прогалини у реалізації державної політики мобілізаційної готовності. З іншого боку, у разі безпідставного звинувачення особи, що дійсно керується щирими переконаннями, порушуються її основоположні права, гарантовані Конституцією України та міжнародними актами.

Таким чином, поведінка особи, яка, маючи суб'єктивне право, реалізує його у спосіб, що суперечить його соціальному призначенню, не пропонує жодної добросовісної альтернативи, відповідає критеріям зловживання правом у класичному доктринальному розумінні. Вона супроводжується завданням шкоди публічним інтересам та породжує юридично значущі наслідки для правопорядку.

В контексті цього можна стверджувати, що Касаційний кримінальний суд у постанові від 13.06.2024 у справі № 601/2491/22 фактично визнав, що в умовах воєнного стану заяви про релігійні переконання, які не підкріплені діями, спрямованими на добросовісне проходження альтернативної служби, можуть бути оцінені як зловживання правом. Такий підхід набуває значення правозастосовного запобіжника, покликаного перешкодити підміні ціннісної природи свободи совісті суто корисливою поведінкою, що є загрозою для стабільності державного устрою та верховенства права.

Тому особливої актуальності набуває формування правових критеріїв добросовісності у поданні заяв про проходження альтернативної служби. Насамперед це стосується надання офіційного підтвердження від релігійної організації, яка законно діє на території України, про те, що релігійне віровчення заявника дійсно забороняє носіння, застосування або виготовлення зброї, що має бути встановлено на підставі чинного законодавства і в межах визначеної процедури.

Отже, важливим є розвиток нормативного регулювання, яке б передбачало чіткі процесуальні гарантії реалізації права на альтернативну службу, механізми відповідальності за його порушення та стандарти поведінки посадових осіб у межах розгляду відповідних звернень.

Висновки. Проведений аналіз нормативно-правової бази та судової практики дозволяє дійти висновку, що питання реалізації права на альтернативну (невійськову) службу в умовах воєнного стану залишається недостатньо врегульованим у чинному законодавстві України. Зокрема, відсутність чіткої процедури щодо заміни військового обов'язку альтернативною службою у період мобілізації створює правову невизначеність, яка вимагає негайного вирішення.

Незважаючи на наявність законодавчої прогалини щодо особливостей реалізації права на альтернативну службу в умовах воєнного стану, конституційна гарантія цього права з мотивів релігійних переконань залишається чинною і не може бути обмежена навіть в особливий період. Водночас слід констатувати відсутність однаковості у національній судовій практиці: окремі суди визнають право на альтернативну службу невід'ємним та таким, що не втрачає сили за умов мобілізації, тоді як інші – кваліфікують відмову від несення військової служби як ухилення від виконання конституційного обов'язку. Така правозастосовна непослідовність обумовлює необхідність нормативного

уточнення процедур реалізації права на альтернативну службу в умовах особливого періоду.

З урахуванням зазначеного, з одного боку, доцільним є як удосконалення законодавчої бази, зокрема Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», Положення про порядок проходження альтернативної (невійськової) служби та профільних положень законодавства про мобілізацію, в тому числі, приведення термінології у відповідність Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» в контексті врахування поняття «базова загальновійськова підготовка». З іншого боку, нагальною є потреба у запровадженні ефективного адміністративного контролю за діяльністю ТЦК та СП та інших уповноважених органів. Необхідною також є розробка підзаконних нормативно-організаційних актів (інструкцій, положень, регламентів), які б гарантували прозорість, підзвітність та правомірність дій уповноважених посадових осіб у цій сфері. Лише за таких умов може бути забезпечений реальний баланс між інтересами національної безпеки та фундаментальними правами і свободами громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Остафійчук Я. Віруючі проти призову: чому релігійні переконання не захищають від мобілізації. URL: <https://www.komersant.info/viruiuchi-pid-udarom-pryzov-do-lav-zsu-vsuperech-sovisti/> (дата звернення: 29.09.2025).
2. Конституція України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 27.09.2025).
3. Голуб В. К. Міжнародні та конституційні засади права людини на альтернативну (невійськову) службу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 85, ч. 1. С. 188-193. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.25> (дата звернення: 27.09.2025).
4. Загальна декларація прав людини. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#o55 (дата звернення: 27.09.2025).
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 27.09.2025).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 28.09.2025).
7. Case of Bayatyan v. Armenia, application № 23459/03 від 7.07.2011. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-105611%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-105611%22]}) (дата звернення: 27.09.2025).
8. Case of Bayatyan v. Armenia, application № 66899/14 від 15.09.2016. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22002-11317%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-11317%22]}) (дата звернення: 27.09.2025).
9. Affaire of Bayatyan v. Armenia, requêtes № 14604/08 від 15.09.2016. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-196606%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-196606%22]}) (дата звернення: 27.09.2025).

10. Хартія основних прав Європейського Союзу. Європейське право. 2013. № 1-2. С. 294-304.
11. Про альтернативну (невійськову) службу. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> (дата звернення: 27.09.2025).
12. Про військовий обов'язок і військову службу. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 27.09.2025).
13. Про затвердження нормативно-правових актів щодо застосування Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу». Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.09.2025).
14. Пирого І. С., Белова М. В., Фрідманська Ф. І. Альтернативна (невійськова) служба в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 87, ч. 4. С. 347–354. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.54>.
15. Що робити, якщо релігійні переконання не дозволяють тримати зброю? Право в умовах війни. URL: [https://law-in-war.org/shho-robyty-yakshho-religijni-perekonannya-ne-dozvolyayut-trymaty-zbroyu/#:~:text=\(дата звернення: 28.09.2025\)](https://law-in-war.org/shho-robyty-yakshho-religijni-perekonannya-ne-dozvolyayut-trymaty-zbroyu/#:~:text=(дата звернення: 28.09.2025)).
16. Мобілізація громадян, які через релігійні переконання не можуть тримати зброю в руках. URL: <https://uhrc.org.ua> (дата звернення: 28.09.2025).
17. Вікторов Л. Альтернативна (невійськова) служба під час мобілізації. Протокол. URL: [https://protocol.ua/ua/alternativna_\(neviyskova\)_slugba_pid_chas_mobilizatsii/](https://protocol.ua/ua/alternativna_(neviyskova)_slugba_pid_chas_mobilizatsii/) (дата звернення: 28.09.2025).
18. Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 13.06.2024 у справі № 601/2491/22, провадження № 51-6732км23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120029741> (дата звернення: 27.09.2025).
19. Деревнін В. С. Зловживання правом у цивільному праві й цивільному законодавстві України. Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. 2008. Вип. 41 -С. 149-153.
20. Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. Університетські наукові записки. 2013. № 1 (45). С. 23-35.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025